

ששתיהן חפירות עשירות בשכבות, יש לצפות שיימצאו עדויות נוספות לסדרן הכרונולוגי של התרבויות האלו, ומבחינת הארכיאולוגיה הישראלית מתבקשת ביותר חפירה נוספת במגידו, הנמצאת במדינת ישראל.

התקופה הניאוליתית בארץ-ישראל

מאת

מ. ש ט ק ל י ס

בלוח הזמנים הפרי-היסטוריים התקופה הניאוליתית קבועה בין המיסור-ליתיקון והכאלקוליתיקון. מבחינה ארכיאולוגית-היסטורית אין זו אלא חלוקה טכנית בלבד, לפי שהניאוליתיקון הוא אפיסודה תרבותית קצרה, שמקומה בקרקעיתו של התל. שכבה זו דלה בממצאים, והם כלי-צור וכלי-חרס פרימיטיביים.

מחמת מיעוט השרידים החומרניים וחוסר כלי-מתכת אי אפשר לייחסה לתקופה היסטורית אלא לפרי-היסטורית, והטיפולוגיה של החרסים וכלי-הצור היא המכריעה בקביעת זמנה. חולקת על תפיסה זו השיטה הפרי-היסטורית, הרואה בניאוליתיקון אפילוג של דראמה אנושית, המשלים פרק חשוב בתולדות החברה הפרי-היסטורית, שעה שזו התקרבה בהתקדמותה למפתן התקופה ההיסטורית.

שתי השקפות אלו מנוגדות זו לזו מבחינה מיתודולוגית, והניגודים שביניהן החריפו, ובעיות הנראות כפשוטות נעשו מסובכות.

עיקרי סימניה של התרבות הניאוליתית הם:

(א) יישובים עונתיים ויישובי-קבע של חקלאים ראשונים (במערות, סוכות ובקתות).

(ב) טכנולוגיה: שיטות מיוחדות להתקנת כלי-צור וכלי-אבן; טיפוסים חדשים של כלים: מכושים, מעדרים וכלים חקלאיים אחרים, גרזינים, המצאת המקדה, מלאכת קידוח, מלאכת ליטוש, טווייה, קליעת סלים ורשתות, וקדרות. (ג) ביות חיות.

(ד) דת: פולחן המת, קבורה מסודרת. פולחן הפריון.

(ה) אמנות פלאסטית בסגנון ריאליסטי-למחצה וסכימתי.

(ו) המצב הסוציאלי: חברת אוגרי-מזון. הצייד והדג נעשים עיסוקים טפלים לחקלאות. מעמד רועים, מעמד איכרים ומעמד ציידים נודדים. מוצאים אנו ביישוב פרי-היסטורי את כל הסימנים הללו, יכולים אנו לומר בוודאות, שהיישוב שייך לתרבות הניאוליתית. ומקום שאין אנו מוצאים אלא קצתם של אותם הסימנים, היישוב הניאוליתי הוא יישוב עונתי, או עראי, או יישוב של ציידים נודדים ניאוליתיים.

קיצורו של דבר, כשאנו חוקרים לדעת, אם יישוב מסויים הוא ניאוליתי, עלינו לחפש, עד כמה שהדבר בגדר יכולתנו — שלימות של תרבות סוציאלית, כמתואר לעיל.

חסרונותיה המיתודולוגיים של השיטה הארכיאולוגית-ההיסטורית, שהיא משתמשת בדרכי החקירה של תקופות היסטוריות לצורך ניתוחם של ממצאים פרי-היסטוריים.

אמנם הקדרות נמצאה לראשונה בניאוליתיקון, ומן הדין שנראה את הקיראמיקה הניאוליתית ככלי-החרס הראשונים, העשויים מלאכה גסה, פריכה, מעיסה המכילה חצץ והצרופה באש פתוחה או במדורה; אבל עדיין לא נתגלו כלים מסוג זה, ואותם כלי-החרס המכונים בשם ניאוליתיים שייכים לסוג מפותח. שהרי מלאכת הקדרות לא השתרשה אלא לאחר ניסיונות רבים שניסה הקדר הפריהיסטורי בחומר הפלאסטי החדש, שלא נתכוון לחפש אחריו, והוא בא לידו בהיסח הדעת. הוא נטל את הטין כמות שהוא משפת הנחל הסמוך לו, ולמזלו נתברר לו שטין זה יש בו חומר מלכד טבעי (חצץ ומקק של צמחים).

המצאת כלי-החרס באה מכוחו של ההכרח, שכן היה צורך בכלי-קיבול זולים, וחומר הטין מצוי בכל מקום. אמנם היו לפני התקופה הניאוליתית כלי-קיבול עשויים מעץ או מעור, ואף אפשר שהוסיפו להשתמש בהם גם בתקופה זו. אבל חומרי-גלם אלה היו פוחתים והולכים בניאוליתיקון. לצורך החקלאות השמידו את היערות, ואף העור נתמעט. מפני שהצייד חדל להיות מקור הפרנסה העיקרי, ועל-כן חיפשו חומר זול יותר — וגם ומצאוהו.

הטכנולוגיה של כלי-החרס הניאוליתיים עברה דרך שלבים הרבה ותהליכי-יצירה שונים, עד שעלתה בידה לעשות כלים ראויים לשימוש. בשלבי הניאוליתיקון הקדומים, כלי-החרס היו שבירים, ומשום כן אין להניח שאפשר היה לטלטלם בדרך רחוקה. כל עוד היתה יצירת כלי-החרס בגדר תעשיית-בית (הצמודה למשפחה או לשבט) היו הללו שבירים ביותר ונוחים להינזק.

ורק משהמציאו את האובניים והכבשן וקם מעמד הקדרות, נעשו כלי-החרס יציבים. מטעם זה אין מקום לשער, שהיה סחר כלי-חרס בתקופה הניאוליתית. אין לחלק את הניאוליתיקון לשלבים של תרבות שאין בה קיראמיקה ושל תרבות שיש בה קיראמיקה, וכשאנו מוצאים יישובים ניאוליתיים שאין בהם כלי-חרס, אין דבר זה מוכיח שהם שייכים לתרבות קדומה יותר ואף זו טעות מיתודולוגית להפריז בערכה של הטיפולוגיה כקריטריון כרונולוגי. כשאנו מוצאים בשני מקומות כדו-חרס דומים, מעוטרים או נטולי עיטור, או כלי-צור דומים, אין מכאן ראיה ששני היישובים שייכים לתקופה אחת או לשלב תרבותי אחד. ולפיכך אין לחלק את ארץ-ישראל לאזורים תרבותיים ניאוליתיים לפי הטיפולוגיה של ממצאים ארכיאולוגיים. וכן אין לקבוע תרבות ותרבות-משנה לפי טיפוס אחד בלבד של כלי-חרס, או לדון על השפעת-גומלין לפי טיפוס אחד בלבד.

כרונולוגיה מוחלטת או יחסית של התרבות הניאוליתית. הניאוליתיקון הוא היסוד היחידי, שעליו נבנתה החברה הפריהיסטורית, ואין בידינו להבין את התהליך ההיסטורי בלא שנדע את החברה הפריהיסטורית. בנידון זה אין הבדל בין התרבות הניאוליתית בארץ-ישראל לבין זו שבעולם כולו. אין כל יסוד לסברה, שתהליך תרבותי זה התפתח בארצנו בדרך שונה משל שום מקום אחר בעולם, וכן אין להניח שהוא חדר לאיזור זה ממקום אחר.

התרבות הניאוליתית מקורה בכל ארץ וארץ, חקירות התרבות הניאוליתית שהתפתחו בכל ארץ וריבוי החפירות פתחו לנו לקבוע לתרבות זו גורי כרונולוגיה יציבה.

לפנינו הברירה, אם נסתפק בכרונולוגיה יחסית מסכמת, העלולה להשתנות מפעם בפעם, או שנחפש כרונולוגיה מוחלטת קבועה. הקושי למצוא כרונולוגיה מוחלטת הוא בהיעדרה של סטראטיגראפיה לתרבות הניאוליתית, אבל יש אמצעים לא סטראטיגרפיים המאפשרים לקרב את הניאוליתיקון למצב סטראטיגראפי.

בגדר הכרונולוגיה הפריהיסטורית העולמית הניאוליתיקון שייך לתקופה הפוסט-גלאציאלית, ובאיזור הים התיכון לתקופה הפוסט-פלוביאלית. התקופה הפוסט-גלאציאלית נחקרה בארצות צפון-אירופה לפי שיטתו המוצלחת והמעניינת של de-Geck, ונקבעו תאריכים מוחלטים לכל התקופה

הפוסט-גלאציאלית ועד לאֶף הראשון לספֵה"נ (תקופת הוויקינגים). שיטתו של de-Geck מבוססת על ספירת משקעיים עונתיים של-חולי טין, ויש להוסיף עליה עוד את האנאליזה הבוטאנית של Pollen ואת השיטה האסטרונומית של Milankowich.

מיוזגן של שלוש השיטות הללו נתן את האפשרות לקבוע את תאריכי התרבות הפריהיסטורית והפרוטוהיסטורית של אירופה הצפונית. שנות 8000—8300 לפנה"ס הן התאריך המוחלט שנקבע למיסוליתיקון של צפון-אירופה. בקומפלקס התרבותי המיסוליתי של צפון-אירופה אנו מוצאים שבטי דייגים וציידים נודדים, שאורח חייהם דומה לשל השבטים המיסוליתיים של אירופה המרכזית והמזרח הקדמון. לכל אלה כבר היה הכלב חיה מבויתת, וכיוון שאנו משערים, שההתפתחות התרבותית במזרח הקדמון באה בקצב מהיר משל אירופה, מן הדין שנקבל את התאריך המוחלט שנקבע למיסוליתיקון האירופי — כתאריכו של הנאוליתיקון במזרח הקדמון.

התאריך היחסי שנקבע על-ידי הפרופ. ד. גארוד (D. Garrod) לתרבות המיסוליתית (הנתופית) בארץ-ישראל, הוא 6000 שנה לפנה"ס, הואיל ותאריך הכאלקוליתיקון נקבע ל-4000 שנה לפנה"ס; אבל אין תאריך זה מתקבל על הדעת כלל ועיקר, לפי שהתרבות הפריהיסטורית שבמזרח הקדמון קדמה לתרבות שבאירופה, והרי התאריך המוחלט של המיסוליתיקון האירופי נקבע באלף השמיני לפסה"נ.

* * *

שני יישובים ניאוליתיים מושלמים נתגלו עד כאן בארץ-ישראל, אחד במערת אבו-אצבע שבהר הכרמל, והשני בקיבוץ שער-הגולן שבעמק הירדן. שני יישובים אלה יש בהם משום בסיס לקביעת רציפותה של התרבות הניאוליתית בארץ-ישראל. היישוב שבאבו-אצבע, שנמצא במערה אפלה ורטובה, יש לשער שהוא יישוב עונתי או יישוב של משפחה שהתיישבה במקום זה אגב עבודות חקלאיות שעסקה בהן באותה סביבה.

ביישוב זה נתגלתה פאונה מעניינת הנותנת לנו נקודת-אחיזה כרונו-לוגית. אף נמצאו כאן כלי-עצם ושברי חרסים. התרבות החומרית של היישוב דלה ביותר, ולפי טיפוסי הכלים אפשר לומר שהוא מעין שלב-מעבר בין המיסוליתיקון לניאוליתיקון, הואיל ובצדם של כלי-הצור האופייניים למיסוליתיקון נמצאה קבוצת כלים ניאוליתיים וכלי-חרס. אלמלא נמצאו כלי-החרס במקום, היינו אומרים שלפנינו יישוב מיסוליתי מתקדם.

מפותח יותר הוא היישוב שנתגלה בשער-הגולן, שהיה בו בית-מלאכה לכלי-צור ניאוליתיים; וגם נמצאו בו כלי-חרס ואמנות סכימתית המוקדשת לפולחן הפריזון, שאין דוגמתה בכל המזרח הקדמון.

אם נסקור את הטכנולוגיה של בית-המלאכה בשער-הגולן, תתגלה לפנינו הטכניקה המיסוליתית של סיתות כלי-צור. מכאן שהמסורת הטכנולוגית נשמרה במערת אבו-אצבע וגם בשער-הגולן, שני יישובים אלו טיפוסיים בשלמותם, ועלינו להישען עליהם בקביעת התפתחותה של התרבות הניאוליתית בארץ-ישראל. אבו-אצבע שייכת לתרבות שלאחר הנתופית, ומתוך שנמצאו שם כלי-חרס וכלים חקלאיים, הרי אנו מייחסים אותה לראשית התקופה הניאוליתית. ואילו בשער-הגולן יש סימנים של התפתחות-יתר, כגון: ליטוש, קיראמיקה מפותחת, טווייה ואמנות, ולפיכך אני אומר שתרבות זו מאוחרת היא משל אבו-אצבע.

השכבה הניאוליתית שהתגלתה בחפירות יריחו, אין בה אותה תמונה של שלמות התרבות, כפי שנמצאה באבו-אצבע ובשער-הגולן. כל השכבות הניאוליות ביריחו שייכות לשלב אחד ויחיד, המפותח יותר מבשני היישובים האמורים. ביריחו נמצאו יסודות של בתים, אבל לא נמצאו כל שרידים המעידים על התפתחותה של תרבות זו מהמיסוליתיקון.

יש להניח, שאנשי יריחו שכחו את מסורת הטכניקה המיסוליתית הטכניקה של כלי-הצור מיריחו מתקרבת יותר לטכניקה הכאלקוליתית. ומשום כך התרבות הניאוליתית שביריחו שייכת לשלב מפותח יותר מזו של אבו-אצבע ושער-הגולן, והאמנות הריאליסטית שנמצאה כאן, היא חיוק נוסף לדעתנו. אמנם כלי-החרס מיריחו הם פרימיטיביים, אבל אין בכך משום הוכחה, שהיישוב כאן קדום יותר משני היישובים הנ"ל.